

канд. іст. наук за спец. 07.00.01 – історія України, Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2009. – С.95-112.

11. Лисецький П. Як виглядає просвітно-організаційне життя в українському таборі у Вецлярі // Вісник політики, літератури й життя / П. Лисецький. – Відень, 1918. – 20 січня. – Ч.3(186).

12. Лисецький П. Як виглядає просвітно-організаційне життя в українському таборі у Вецлярі // Вісник політики, літератури й життя / П. Лисецький. – Відень, 1918. – 3 березня. – Ч.9(192). – С.132.

13. Срібняк І.В. З історії культурно-просвітницької діяльності полонених українців у таборі Вецляр (Німеччина) в 1915 р. / І.В. Срібняк // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ століття: Тези п'ятої Міжнародної науково-практичної конференції (Київ-Чернівці, 22-25 травня 1997 р.). – Київ-Чернівці, 1997. – Ч.2. – С.441-443.

14. Срібняк І.В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.) / І.В. Срібняк. – К., 1999. – 296 с.

15. Срібняк І.В. Табір полонених українців у Вецлярі (Німеччина) у 1915-1917 рр. / І.В. Срібняк // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – К., 1998. – Вип.2. – С.38-57.

16. Терлецький О. Як полонені Українці у вецлярському таборі привітали революцію в 1917. році? / О. Терлецький // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – С.6-8.

17. ЦДАВО Центральный державный архив вищих органів влади і управління (далі - ЦДАВО України), ф.4382, оп.1, спр.1

18. Там само, спр.3, арк.11

19. Там само, спр.5, арк.3.

20. Там само, спр.17, арк. 17-22

21. Там само, спр.23, арк.16-19.

22. Там само, спр.30, арк.1-12.

Елизавета Мозохина

**ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СФЕРЫ В ЛАГЕРЕ
ВОЕННОПЛЕННЫХ УКРАИНЦЕВ ВЕЦЛЯР (ГЕРМАНИЯ)
В 1915–1917 гг.**

В статье рассмотрено некоторые аспекты налаживания просветительской работы в лагере военнопленных украинцев Вецляр в Германии. Анализируется процесс создания образовательных кружков и организаций, прослежено деятельность лагерных школ грамоты.

Ключевые слова: *Союз освобождения Украины просветительская работа, школы грамоты, лагерные организации, библиотека, образование*

Elizaveta Mozokhina

**FROM HISTORY of DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL
SPHERE IN THE PRISONER-OF-WAR CAMP
OF UKRAINIANS VETSLYAR (GERMANY) IN 1915–1917**

The article deals with some aspects of providing the educational activity among Ukrainian prisoners of the war camp of Vetslyar in Germany. It has been analyzed the process of creating of educational groups and organizations. The activity of the war camp schools have been studied.

Keywords: *The Union of Ukrainian Liberation, educational work, grammar school, camp organizations, library, education*

УДК 94 (47 + 410):316.653"1914/1918"

Лілія Сеніна

**БРИТАНСЬКЕ РУСОФІЛЬСТВО ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ЗРАЗОК
ЗВОРОТНОГО НАПІВОРІЄНТАЛІЗМУ**

Стаття виконана в рамках держбюджетної теми №4-2012 «Російська імперія у ХІХ – на початку ХХ ст.: механізми взаємодії влади та суспільства (Регіональний аспект)», яка розробляється

кафедрою всесвітньої історії Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.

У статті проаналізовано русофільські погляди британської інтелектуальної еліти в часи Першої світової війни. Приділено увагу оцінкам ролі Російської імперії як союзниці по Антанті, прогнозам щодо майбутнього поступу і прогресу Росії під впливом Заходу та тлумаченню британцями самотності цієї держави. Автор дійшов висновку, що всі зазначені аспекти були складовими «напівсхідного» образу Росії на Заході, які в часи війни як з прагматичних міркувань, так і під впливом щирої симпатії до Росії набували протилежного значення і сприяли створенню позитивного образу російської держави.

Ключові слова: Російська імперія, Британська імперія, русофільство, образ, громадська думка, Перша світова війна.

В історії англійсько-російських відносин XIX – початку XX ст. дослідники зазвичай приділяють багато уваги протистоянню двох імперій, у тому числі й ідеологічному виміру – англо- та русофобії. Утім, укладання союзу між двома державами у 1907 р. як основи антинімецької коаліції сприяло тому, що обидві країни були вимушені переорієнтувати зміст суспільного дискурсу стосовно образу нового союзника, що стало причиною початку інформаційних антантофільських кампаній як в Англії, так і у Росії.

У сучасних умовах подібної швидкої переорієнтації у ЗМІ образів різних країн з «фобських» на «фільські», і навпаки, схожі процеси в історії викликають значний інтерес, особливо тому, що політичний контекст цих дискурсивних зрушень здається більш зрозумілим як вже вивчений, зафіксований, більш статичний, ніж мобільний та перемінний сучасний. У даному випадку цим контекстом була політична необхідність створити позитивний імідж союзника у боротьбі проти блоку Центральних держав.

У нашій розвідці ми приділимо увагу саме британському русофільству часів Великої війни як прикладу зворотного напіворієнталізму. Про напіворієнталізацію Росії, тобто її сприйняття Заходом як напівазіатського «Іншого» з відповідними негативними якостями, зауважував О. Міллер. До цього, на його думку, долучалися і такі ж половинчасті мотиви східноєвропейського дискурсу, опозиційне ядро якого складало протиставлення цивілізації та варварства [16, с. 9]. У цьому дослідженні обидва дискурси узагальнені нами під терміном «напіворієнталістський», оскільки мотиви недорозвиненості були характерними і для власне орієнталізму, хоча і не були у ньому настільки визначальними як у сприйнятті Східної Європи Західною [17, с. 134 – 135].

Під зазначеним у назві статті словом «зворотний» мається на увазі якісна метаморфоза змістовних характеристик образу Росії на протилежні, у даному випадку – з негативних якостей на позитивні.

Британське русофільство часів Першої світової війни вже було предметом історичних розвідок. Сюжет про боротьбу русофобських та русофільських поглядів в інтелектуальному середовищі Великобританії розглядався у статті А. Зашихіна [14]. У цій же розвідці ним було виокремлено три головні тези британського русофільства, які, на його думку, були спільними як для романтичної, так і прагматичної версій цієї симпатії: Російська імперія – не азійська, а самотня країна з давніми традиціями управління; всі негативні сторони російської історії пов'язані із зовнішнім впливом, особливо німецьким; російський народ сприймає Велику війну як священну, відтак, його завзятість сприятиме перемозі Антанти [14, с. 125 – 126]. У своїй монографії він також називав погляди британців першого десятиліття XX ст. переплетінням традиційного сприйняття Росії як відсталого варварської країни та нових переконань щодо можливого здобуття імперією Романових статусу європейської країни [15, с. 165]. А. Давідсоном британсько-російське зближення напередодні і в часи Першої світової війни було схарактеризовано на прикладі оцінок, що надавала цьому партнерству політична та інтелектуальна еліта обох імперій [12]. Аналіз проросійської пропаганди у британській пресі на прикладі міфу про перехід російських військ через саму Британію на Західний фронт було здійснено у статті В. Грушиної [11]. У нашій же розвідці ми спробуємо простежити саме змістовну трансформацію основних тез російського напіворієнталістського дискурсу.

Першу складову видозміненого образу можна умовно назвати «Росія-союзниця». Це проявилось у тому, що інтелектуальна еліта Великобританії розглядала Російську імперію як невід'ємного учасника післявоєнного облаштування світу, або приписувала цій державі важливу роль у перетворенні політико-соціальних відносин у цілому.

Гілберт Слейтер у роботі «Мир та війна у Європі» (1915) висловлював глибоке переконання у тому, що у самій людській спільноті набирають сили прагнення до збереження миру. Причини цього він вбачав в активній соціально-культурній співпраці, що об'єднує громадян з різних країн і не гармонізує їхнє існування з агресивною політикою [8, р. 101 – 103]. Відповідне переоблаштування політичної лінії згідно з нормами справедливості та чесності, на думку Г. Слейтера, передусім, чекає на Великобританію. Оновлена країна, на його переконання, позитивно вплине і на Російську імперію. Остання значно поліпшить міжнародні відносини справедливим вирішенням фінляндського, польського та перського питання, а також розв'язанням внутрішніх соціальних проблем. Ефект англійського впливу буде кращим, якщо співпраця у середині Антанти поглибитися [8, р. 108 – 109].

Арнольд Тойнбі, хоча і був налаштований менш оптимістично стосовно поступу людства у його прагненні до миру, вважав, що Російській імперії все ж належить своя вагома роль у відмиранні націоналізму. Британський історик стверджував, що основою повоєнного світу має стати трансформація ідеї національності, а саме її очищення від радикалізму (шовінізму, джінгоїзму, пруссіанізму тощо) [9, р. 10]. Історик розмірковував, що з останньої третини XIX ст. ідея національної держави (National State) виявилася настільки продуктивною, що людство пішло далі цієї ідеї – до інтернаціоналізму, що спричинило кризу відходу від націоналізму [9, р. 7]. А. Тойнбі вважав, що, як і будь-який людський винахід, націоналізм у своїй первинній формі також відійде у минуле, ставши опорою нової світобудови. Але ситуацію його відмирання ускладнює те, що сама ідея націоналізму не була правильно втілена в європейській історії, оскільки його поширення відбувалося переважно насильницьким та примусовим шляхом. Відтак, очищення націоналізму від войовничих настроїв щодо інших націй та поширення у громадській думці ідей національної співпраці, а не національного змагання, сприятимуть повноцінному переходу ідеї націоналізму на інший якісний рівень [9, р. 8 – 10].

Історик окреслив і роль Російської імперії у цих процесах на прикладах позитивного вирішення нею питання самоврядування її західних окраїн. За його словами, розв'язання польського питання стане стимулом для поширення лібералізму в усій державі, що дозволить їй перейти до авангарду європейської цивілізації [9, р. 283 – 301]. На думку А. Тойнбі, якщо задовольнити вимоги Росії стосовно звільнення Чорного моря з-під турецького контролю, Санкт-Петербург не вимагатиме більшого [9, р. 363 – 364].

Роберт Уільям Сітон-Уотсон був переконаний, що жодна з країн-учасниць війни не отримає бажаного, тому нова Європа має бути побудована на принципах компенсації та залагоджування у трьох головних сферах: національному, релігійному та економічному питаннях [7, р. 3 – 4, 13]. Росія у його прогнозах також розглядалася у всіх зазначених аспектах. Імперія Романових, на його думку, має сприяти визвольним рухам слов'янських народів Дунайської монархії [6, р. 289 – 292]. При цьому, на переконання Р.У. Сітон-Уотсона, реалізувати панславізм виключно у російсько- чи православноорієнтованому варіанті неможливо, оскільки більшість слов'янських народів, доля яких вирішується у ході війни, належить до католицького віросповідання [5, р. 289]. Щодо економічної площини, то британським істориком було запропоновано три проекти вирішення питання володіння Константинополем, серед яких найкращим він вважав віддати його Росії на умовах закріплення за ним статусу вільного порту для всіх націй [7, р. 7 – 9]. Це поживить торгівлю у Середземномор'ї та слугуватиме гарантією миру між Росією та Британією. Ігнорування ж вимог Росії щодо виходу до Середземного моря, за словами Р.У. Сітон-Уотсона, сприятиме зміцненню довоєнної міжнародної системи на основі реакції та матеріалізму, а не облаштуванню нової Європи [7, р. 24]. Науковцем було підкреслено, що «історія пов'язала Росію та Британію у виконанні завдання з відновлення Європи на єдиній основі, яка дає надію на тривалий мир, – принципу національності та прав малих народів» [5, р. 292]. Цей же зв'язок він вважає способом залучення Лондона до слов'янського питання, без вирішення якого відродження Європи неможливе [5, р. 293].

Англійський письменник Гілберт Честертон також розмірковував щодо участі Британії у війні та її союзниці Росії. Свої роздуми він оформив у якості відповіді для тих, хто сумнівався, чи варто було долучати до Антанти нецивілізовану Росію замість розвиненої Німеччини (у творі сам автор вживає назву «Пруссія») [2, р. 111]. Це і зумовило компаративний спосіб викладу матеріалу, де порівнюються обидві країни.

Спочатку письменником було схарактеризовано два види варварства, російське та прусське, із зауваженням, що кожне має особливий зміст. Якщо подібну характеристику приписують Росії, то мають на увазі недостатній поступ цивілізації, невисокий ступінь розвитку сучасних систем в науці, торгівлі, техніці, шляхах сполучення та політичного устрою. Якщо ж мова йде про варварську

Пруссію, то мається на увазі уклад, що суперечить цивілізації за своєю метою, суперечить принципам, завдяки яким людство взагалі отримало змогу розвиватися [2, р. 111 – 113].

Також Г. Честертон розрізняв «позитивного» та «негативного» варварів [2, р. 112 – 113]. Перший, який і є характерним для Німеччини, має яскраво виражену у відповідності до сучасності зовнішність і переконання у тому, що він відкрив певну ідею, яку має донести до інших, «небезпека прусса у тому, що він готовий битися за старі помилки як за нову істину» [2, р. 113]. Водночас, наводячи приклади негативного варварства у Росії та Сербії, як-то насильство у родинах чи спонтанні вбивства суперників, Г. Честертон підкреслював, що слов'яни не вбачають у цьому ідею прогресу і роблять так, бо це прийнято у їхніх суспільствах [2, р. 113].

Порівнянню письменником також піддано російський та прусський деспотизм. Г. Честертон не погоджувався з тим, що в Росії слід вбачати спадкоємицю татар, натомість він наголошував на тривалій тамтешній боротьбі давньої цивілізації проти татарського варварства. Він також підкреслював, що турецький вектор російської політики є логічним продовженням її боротьби проти монголо-татарських завойовників: намагання вигнати турків з континенту було зумовлене тим, що Росія усвідомлювала справжню небезпеку османських володінь у Європі. Г. Честертон зауважував, що, на відміну від інших європейських країн, Росія ніколи не підтримувала Туреччину у її боротьбі проти християнських народів [2, р. 119 – 120].

Ще однією різницею між Пруссією і Росією письменник вважав те, що деспотична імперія Романових, проводячи жорстку національну політику відносно своїх підданих поляків та фінів, водночас сприяла визволенню сербів та чорногорців. Натомість в німецькій історії подібних фактів звільнення, навіть випадкового, за словами Г. Честертон, немає. «Росія переслідує певні зрозумілі та справжні цілі, які, принаймні, вона сама сприймає як ідеали, і заради яких, таким чином, вона буде приносити жертви та захищати слабких. Але північнонімецький солдат є чимось на кшталт абстрактного деспота; всюди і завжди він на боці матеріалістичної тиранії» [2, р. 120]. Пруському деспотизму англійський письменник взагалі приписував деякі ознаки самоцільності [2, р. 120 – 121].

Як бачимо, перша складова видозміненого образу мала на меті долучити Росію до лав західних країн, легітимізувати її прогресивний статус в Антанті. Тому британські автори і розмірковували щодо поступової трансформації Росії у повноцінну державу західного зразка, за якою навіть визнавали право на Константинополь. Дещо винятковою постає оцінка Г. Честертон, але він також, по суті, узаконив, хоча і варварську, Росію в ліберальному блоці учасників Першої світової війни.

Назву другої складової нового образу Росії можна сформулювати як «*Росія на шляху до прогресу*». У цьому блоці можна розглядати і спостереження А. Зашихіна про відхід від прусського впливу, і думки про позитивний вплив самої Великобританії на Росію, і оптимістичні прогнози щодо внутрішніх перетворень у самій імперії Романових.

У зазначених вище фрагментах вже було представлено думки Г. Слейтера щодо позитивного впливу Англії на Росію та прогнози А. Тойнбі щодо вирішення царським урядом національного питання. Наведемо і інші роздуми британської інтелектуальної еліти.

Про перемогу Росії над німецькими ідеологічними впливами зазначав Джон Дауер Уїльсон. Він сподівався, що це покращить внутрішньополітичне життя імперії у контексті формування представницького уряду та вирішення національного питання [10, р. 204]. Ним зауважено, що війни завжди сприяли прогресу Росії. Так, після Кримської війни було скасоване кріпосне право, після російсько-японської війни було запроваджено Державну Думу, а і вже тепер зроблено суттєві кроки на прикладі антиалкогольної кампанії та у питанні возз'єднання польських земель [10, р. 203].

Р.У. Сітон-Уотсон також констатував, що Росія стала на шлях органічного поступу, звільнившись саме з-під прусського впливу [5, р. 293].

Стефен Грем стверджував, що Росія воює за збереження свого національного життя та релігії. Причину цього він вбачав у тому, що російський характер та склад розуму зовсім протилежні німецьким: «Російська проникливість та суперечливість, російський містицизм та непрактичність і понад усе російський національний безлад є нестерпними для німця» [3, р. 36 – 37]. Початок війни допоміг Росії об'єднатися навколо однієї ідеї та звільнитися з-під німецького впливу: «Коли війну було проголошено, Росія раптово стала легшою, ніби злий дух зістрибнув з її спини» [3, р. 37 – 38]. Ця війна, за словами С. Грема, є священною для народу Російської імперії, вона має на меті позбутися німецького духу, абсолютного матеріалізму, жорстокості та нетерпимості. У цілому Російська імперія б'ється за право стати собою [3, р. 40 – 41].

Щодо західного впливу, письменник стверджував, що, незважаючи на свій віковий устрій, Росія все ж оновлюється, у результаті чого її національна дотепність та веселість лише покращаться під позитивними впливами Заходу [3, р. 132]. С. Грем також розрізняв русифікацію від пруссінізації. Перша, на його переконання, має лише державно-юридичний аспект, але вона не посягає на традиції, мову та релігію [3, р. 237 – 238].

Чарльз Саролі висловлював сподівання, що російський уряд облишить політику національного гноблення своїх підданих, коли не лише політично, але і духовно приєднається до союзу ліберальних країн Заходу. Саме це, на його думку, прискорить процес русифікації, але зробить його більш органічним. Ч. Саролі вважав, що саме російський народ продемонстрував кращі якості у боротьбі за своє існування в умовах голоду, війни, суворого клімату та жорстокого уряду. І хоча, за його словами, народ імперії лише нещодавно вийшов з епохи варварства, він вже продемонстрував світу видатних вчених, філософів, композиторів, живописців та письменників [4, р. 7 – 8]. Водночас, обов'язковою умовою прогресу Росії Ч. Саролі називав надання національним окраїнам імперії права на самоуправління та свободи віросповідання [4, р. 10].

Після перемоги союзників, на переконання ученого, перехід Росії під вплив Англії та Франції є неминучим і також вкрай важливим для самої держави: «Ми можемо, таким чином, з упевненістю прогнозувати, що британська та французька культури змішаються та просочаться з російською і стануть стимулом російської політики для наступного покоління» [4, р. 14]. Загалом, Ч. Саролі вважав, що європейське суспільство погано проінформовано про роль, яку відіграла Росія в історії, зокрема, перемогла татар заради християнства, потім Наполеона заради політичної свободи, сприяла звільненню підданих Туреччини [4, р. 61]. Англійський вчений намагався спростувати думку щодо існування «російської загрози», стверджуючи, що політика імперії Романових зумовлена географічними факторами [4, р. 53 – 63].

Цікаво, що оптимістичні прогнози щодо поступу Росії супроводжувалися твердженням про молодість та енергію цієї держави. С. Грем зауважував, що вона наймолодша з націй, і вказував, що за людським віком це геній вісімнадцяти років [3, р. 131]. Г. Честертон порівнював самих росіян з дітьми, говорячи про їхній склад характеру [2, р. 122]. Письменник Джером К. Джером також розмірковував про молодість Росії та її енергію: «Ми згорда називаємо росіян нецивілізованим народом, але вони ще молоді. Російська історія налічує близько трьохсот років. Мені здається, що росіяни перевершать нас. Їхня енергія, кмітливість, коли вони прориваються назовні, дивовижні. Я знав одного росіянина, який вивчив китайську мову за шість місяців. Англійська! Так що тут говорити, вони вивчають її під час розмови з вами. Діти грають у шахи і на скрипці заради свого задоволення. Загалом, світ буде задоволений Росією, коли вона приведе себе до ладу» [13, р. 157].

Відтак, друга складова оновленого образу російської держави, по суті, слугувала аргументом першої складової і мала переконати у тому, що Російська імперія, як країна з величезним потенціалом та перспективами, позбавляється своїх негативних рис, піддається західному впливу, а тому є рівноправним учасником Антанти.

Наступна складова антантофільського образу Росії може називатися «*Росія самобутня*», яка акцентує увагу на унікальності історичного розвитку держави, незвичайній релігійності та особливому народному дусі.

Наприклад, Дж.Д. Уїльсон висловлював думку щодо того, що Англія довгий час не могла зрозуміти Росію, оскільки намагалася здійснити цей процес у термінах своєї культури відносно зовсім іншої спільноти. Невдача у цих пошуках призвела до того, що Росія залишилася невідомою, а саме невідомого і бояться. Проте, оскільки повоєнне облаштування миру залежатиме від Англії та Росії, англійцям все ж варто спробувати зрозуміти Росію [10, р. 163 – 164].

Дж.Д. Уїльсоном було здійснено спробу спростувати тезу про те, що Росія є агресивною військовою країною. Історик звертався до історії, стверджуючи, що Російська імперія є продовженням Візантійської, а час та особливості процесу самого успадкування спадщини Візантії зумовили те, що Росія стала своєрідною середньовічною державою ХХ століття [10, р. 164 – 166]. Реформи Петра I, на переконання Дж.Д. Уїльсона, цілком відповідали тодішній необхідності зберегти великі території шляхом установаження над ними адміністративного апарату. Разом з тим ці перетворення встановили у Росії демократію, що відповідало і духу самих підданих імперії [10, р. 167 – 169].

Іншою особливістю Росії дослідник називав ще одну «середньовічну» рису – високий ступінь релігійності народу. Ця ж релігійність, за його словами, простежується і у Східному питанні, де Османська імперія постає моральним ворогом Росії, а російсько-турецькі війни – стають хрестовими

походами [10, р. 173]. Релігійна та етнічна близькість деяких балканських народів з народом Російської імперії сприяє тому, що сам Балканський півострів у сприйнятті росіян є Росією *Ingenta* [10, р. 173]. І так само, як Британія заступилася за Бельгію, Росія виступила на захист Сербії у Великій війні [10, р. 175 – 176].

Г. Честертон, розмірковуючи про особливості Росії, стверджує, що її вікові традиції є її перевагою, хоча вони містять як позитивні, так і негативні сторони. У Пруссії ж, натомість, усі технічні досягнення цивілізації поставлені на службу духовного варварства [2, р. 112].

С. Грем власне всю свою працю присвятив унікальності Росії. Її своєрідним символом він вважає Серафима Саровського, чийм подвигом було не лише усамітнення та мовчання, але і повернення до людей [3, р. 132 – 134]. Так само, на його переконання, і мовчазна Росія врешті повертається до світу.

Силу Росії автор бачить саме в її народі, з його сильними віковими традиціями спільного існування, релігійністю та різноманітністю національного життя [3, р. 238 – 239]. На його думку, селяни, як кістяк держави, мають залишитися селянами, але прийняти при цьому технічні інновації у своє господарство. У російській колонізації Азії С. Грем вбачав привнесення на ці території елементів цивілізації [3, р. 240].

Ч. Саролі присвятив самотності Росії окремих розділ своєї роботи. Але при цьому він стверджував, що ця країна розділяє західні цінності: демократію, незалежність, християнські норми, інтелектуальну свободу, національну свободу, мир та прогрес. І всі ці «західні» тези автор ілюстрував особливостями соціально-політичного розвитку Росії: швидке прийняття західної культури; існування християнства, наближеного до своєї первинної форми, яке не варто вважати невіглаством; наявність розвиненої селянської демократії та успіхів молодого парламентаризму у Росії; сила інтелектуальної свободи, яка навіть долала урядову цензуру; визвольна зовнішня політика імперії [4, р. 77 – 85].

Моріс Берінг взагалі зауважував, що Росія має таку незвичайну привабливість, яку важко проаналізувати. І все ж, на його думку, незважаючи на усі труднощі та негативні сторони життя у Росії, головний секрет, чому ця країна все ж приваблює – це християнська душа російського народу: «Коли я кажу, що бачу в Росії унікальну та безмежну чарівність, я маю на увазі, що для мене вона пов'язана з моєю любов'ю до російського народу; і ця любов не є інтересом до загадкового, мальовничого, віддаленого та незвичайного, це вираження, преклоніння та визнання тих якостей, які я вважаю найбільшими дорогоцінностями, що прикрашають корону людської природи» [1, р. 321].

Дж.Д. Уільсон стверджував, що Англія має подивитися на Росію щодо необхідності проведення власних соціальних перетворень. Він протиставляв індустріальне англійське суспільство, зосереджене на споживанні, з близьким до природи та дуже релігійним російським соціумом [10, р. 204 – 205].

Р.У. Сітон-Уотсоном було зауважено, що участь Російської імперії у Першій світовій війні спричинена своєрідними ірраціональними рушійними силами: «Для Росії це означає щось більше, щось, що загалом виходить за межі неосяжних економічних інтересів, пов'язаних із питанням чорноморських проток. Це зумовлено тим, що зв'язки, які поєднують різні гілки слов'янської раси, завжди були набагато ближчими, значно тоншими та більш нестримними, ніж узи, що зв'язують між собою тевтонську та латинську раси» [5, р. 285].

Як бачимо, у новому тлумаченні російської самотності зникали або набували позитивного значення вікові, застарілі норми російської держави, які подавалися авторами через західну систему цінностей. На прикладі роздумів щодо третьої складової позитивного образу Росії яскраво спостерігається її дискурсивна вестернізація.

Отже, з початком Першої світової війни в Англії було актуалізовано необхідність обґрунтувати вибір Росії як союзниці. Побудова нового іміджу цієї держави відбувалася на основі принципів старого напіворієнталістського варіанту, де імперія Романових вважалася напівварварською, напівазіатською країною. Але ознаки російського «Іншого» зазнавали зворотної трансформації і перетворювали образ цієї держави на зрозумілий та прийнятний для Заходу.

Деякі зазначені принципи «Іншого» спростовувалися, а деякі подавалися як позитивні в термінах, близьких до західноєвропейської культури. Наприклад, азійський чинник минулого Росії подавався як визвольна боротьба за її існування, а не тлумачився як її походження. Технічна та суспільно-політична відсталість представлялася як унікальність історичного досвіду, який є перевагою імперії. Паралельно з цим підкреслювалось, що Росія має потенціал для сприйняття західних цінностей, що призведе до якісного оновлення країни на засадах лібералізму.

Ці зауваження є досить узагальненими, оскільки різні автори по-своєму працювали з перетворенням «напівсхідної» Росії на «майже західну». Це призводило до появи дещо містичного та романтизованого образу Росії у С. Грема, вестернізованої у Ч. Саролі, ідеалізованої у Дж.Д. Уільсона та інших образів держави. Найбільше у свої роздумах щодо Росії відірватися від напіворієнталістської дискурсивної моделі зміг М. Берінг, який вказав на конкретну характеристику, не прив'язану до таких типових ознак пізнання російського «Іншого» як екзотичне, невідоме.

Незважаючи на те, що походження антантофільського образу Росії, за словами А. Зашихіна, мало як прагматичні, так і романтичні витoki, все ж його автори по-різному трансформували саме «напівсхідний» образ цієї країни. І саме ця причина призвела до того, що результатом їхніх роздумів стало виникнення іміджу не «західної», а «майже західної» імперії Романових. І хоча така модель вочевидь не сприяла справжньому розумінню усіх особливостей тодішньої російської дійсності, цей процес ілюструє, що негативне чи позитивне сприйняття однієї культури будується на одних і тих же засадах, які є ключовими для культурного коду іншої. Відтак, антантофільський образ Росії постав в результаті вдалої проєкції західної системи цінностей на російську історію та культуру.

Джерела та література:

1. Baring M. *The Mainsprings of Russia* / Maurice Baring. – London : Thomas Nelson and Sons, 1914. – 328 p.
2. Chesterton Gilbert K. *Why England Came To Be In It?* / Gilbert K. Chesterton // *The New York Times. Current History. A Monthly Magazine. The European War. Volume 1. From the Beginning to March, 1915.* Mode of Access: <http://www.gutenberg.org/files/13635/13635-h/13635-h.htm#page108>
3. Graham S. *Russia and the World* / Stephen Graham. – New York : The Macmillan Company, 1915. – 305 p.
4. Sarolea C. *Europe's Debt to Russia* / Charles Sarolea. – London : William Heinemann, 1916. – 251 p.
5. Seton-Watson R. W. *Britain and the Slavonic World* / R. W. Seton-Watson // *The Soul of Russia* / Edited by Winifred Stephens. – London : Macmillan and Co., Limited, 1916. – P. 284 – 293.
6. Seton-Watson R. W. *The Issues of the War* / R. W. Seton-Watson // *The War and Democracy.* – London : Macmillan and Co., Limited, 1915. – P. 237 – 298.
7. Seton-Watson R.W. *What is at Stake in the War* / R.W. Seton-Watson. – London : Humphrey Milford, 1915. – 24 p.
8. Slater G. *Peace and War in Europe* / Gilbert Slater. – London : Constable & Company Ltd, 1915. – 122 p.
9. Toynbee A. J. *Nationality & the War* / Arnold J. Toynbee. – London : J.M. Dent & Sons Ltd., 1915. – 522 p.
10. Wilson D. J. *Russia* / J. Dover Wilson // *The War and Democracy.* – London : Macmillan and Co., Limited, 1914. – P. 164 – 207.
11. Грушина В. Ю. Стереотип восприятия России в массовом сознании Великобритании в период Первой мировой войны / В. Ю. Грушина // *Современная Россия и мир: альтернативы развития (Россия и Западная Европа: влияние образов стран на двусторонние отношения) : материалы международной научно-практической конференции / под ред. Ю.Г. Чернышова.* – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2010. – С. 73 – 77.
12. Давидсон А. Б. *Образ Британии в России XIX и XX столетий* / А. Б. Давидсон // *Новая и новейшая история.* – 2005. – № 5. – С. 51 – 64.
13. Джером К. *Джером. Люди будущего* / Джером К. Джером. – Режим доступу: http://lib.ru/JEROM/jerom1_7.txt; *Jerome K. Jerome. Creatures That One Day Shall Be Men* / Jerome K. Jerome. *Idle Ideas in 1905.* – London : Hurts and Blackett, Limited, 1906. – P. 141 – 157.
14. Зашихин А. *Лев + медведь. За кого сражались англичане, когда сражались за русского царя?* / А. Зашихин // *Родина.* – 1993. – № 8-9. – С. 124 – 126.
15. Зашихин А. Н. *«Глядя из Лондона». Россия в общественной мысли Британии второй половины XIX – начало XX в. Очерки* / А. Н. Зашихин. – Архангельск, 1994. – 204 с.
16. Миллер А. *Предисловие* / А. Миллер // *Вульф Л. Изобретая Восточную Европу : Карта цивилизации в сознании эпохи Просвещения / Ларри Вульф; пер. с англ. И. Федюкина.* – М.: Новое литературное обозрение, 2003. – С. 5 – 11.
17. Саид Э. *Ориентализм* / Эдвард Саид. – СПб. : Русский мир, 2006. – 639 с.

Лилия Сенина

**БРИТАНСКОЕ РУСОФИЛЬСТВО ВРЕМЕН ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ КАК ОБРАЗЕЦ
ОБРАТНОГО ПОЛУОРИЕНТАЛИЗМА**

В статье проанализированы русофильские взгляды британской интеллектуальной элиты времен Первой мировой войны. Уделено внимание оценке роли Российской империи как союзнице по Антанте, прогнозам относительно будущего развития и прогресса России под влиянием Запада и толкованию британцами самобытности этого государства. Автор пришел к выводу, что все указанные аспекты были составляющими «полувогосточного» образа России на Западе, которые во времена войны как из прагматических соображений, так и под влиянием искренней симпатии к России приобретали противоположное значение и способствовали созданию положительного образа российского государства.

Ключевые слова: Российская империя, Британская империя, русофильство, образ, общественное мнение, Первая мировая война.

Liliya Senina

**THE FIRST WORLD WAR BRITISH RUSSOPHILIA AS AN INSTANCE OF THE
REVERSE SEMI-ORIENTALISM**

The article analyzes Russophilic views of the British intellectual elite of the First World War period. Attention is given to appraisals of the role of the Russian Empire as the Entente Power, the forecasts regarding the future development and progress of Russia under the Western influence and interpretation of her uniqueness. The author comes to a conclusion that all these aspects form the parts of a "semi-Oriental" image of Russia in the West. But in times of war these segments of an image, both for reasons of pragmatism and under the influence of sincere sympathy for Russia, acquired the opposite meaning and contributed to creating a positive image of Russia.

Keywords: Russian Empire, British Empire, Russophilia, image, public opinion, First World War.

УДК 94(560):321.01"1918/1924

Вікторія Ліпач, Ігор Срібняк

**ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ТУРЕЧЧИНИ
ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1918-1924 рр.)**

В даній статті проаналізовано процеси державно-політичної модернізації Османської імперії після Першої світової війни, які відбувались на тлі загострення внутрішньополітичної ситуації в країні та супроводжувались падінням уряду молодотурків та поступовою ліквідацією султанату. Розглянуто деякі аспекти діяльності Анкарського уряду, якому вдалось консолідувати національні еліти країни. Простежено основні етапи суспільно-політичного розвитку Туреччини у перші повоєнні роки, окреслено реформи, які визначили її подальший поступ.

Ключові слова: Османська імперія, міжнародна конференція, Мустафа Кемаль, Великі національні збори Туреччини, уряд, модернізація.

Упродовж перших трьох місяців війни Османська імперія зберігала нейтралітет, під час яких уряд молодотурків додатково зміцнив свої позиції в країні. Певним здобутком для імперії в цей час стало й скасування всіх нерівноправних міжнародних військово-політичних договорів та торговельних угод, що були укладені на основі капітуляційних привілеїв провідних європейських держав. І хоча останні висловили своє незадоволення таким рішенням молодотурків, тим не менш вони були змушені з ним погодитись.

У своїй зовнішній політиці Османська імперія у передвоєнний час орієнтувалась на Німеччину, відтак не є дивним, що 2 серпня 1914 р. султанський уряд підписав з нею військово-політичну угоду, у відповідності до положень якої Висока Порта взяла на себе зобов'язання виступити проти Антанти на боці центральних держав. За кілька тижнів потому військово-морські сили імперії були підпорядковані німецькому командуванню та розпочато мобілізацію, що не двомовне засвідчувало готовність Стамбулу взяти участь у загальноєвропейському конфлікті.

Після того як османський флот здійснив таємний вихід в море та завдав несподіваного удару по російським військово-морським базам у Севастополі, Феодосії та Новоросійську, імперія опинилась у